

**KAMU EKONOMİSİ VE DIŞSALLIKLARIN
İÇSELLEŞTİRİLMESİ
PUBLIC ECONOMY AND INTERNALIZATON
OF EXTERNALITIES**

Mahmut İNAN*

Öz

Kamu ekonomisi, toplumsal refahın artırılması amacıyla kişilerin kamusal ihtiyaçlarının etkin bir biçimde giderilmesi konusıyla ilgilenen ekonomidir. Aynı zamanda kamu ekonomisi kamusal ihtiyaçların yanında özel ihtiyaçların da karşılanması için devletin kişilere ya da firmalara doğru teşvikler vererek piyasayı etkinlik ve refah amaçları doğrultusunda yönlendirmesi konularını da kapsamaktadır. Dışsallıklar, kamusal ve özel ihtiyaçların karşılanması sırasında gerçek veya tüzel kişilerin üretim veya tüketiminden diğer kişi ve kuruluşların olumlu ya da olumsuz etkilenmesidir. Diğer bir ifade ile dışsallıklar, fiyatlara yansıtılmayan piyasa işlemlerinin maliyetleri veya faydalarıdır. Dışsallıkların içselleştirilmesi ise, üretim veya tüketim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan faydaların devamının sağlanması, olumsuzlukların ise giderilmesidir. Literatürde genellikle olumsuz dışsallıklardan bahsedilmekte ve bunların giderilmesine yönelik politika önerileri ileri sürülmektedir. Dışsallığın büyüklüğüne ve neden olduğu olumlu-olumsuz sonucun yaygınlığına ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına bağlı olarak devlet müdahalede bulunmaktadır. Bu açıdan çalışmada dışsallıkların içselleştirilmesi piyasa ve özellikle kamu müdahaleleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Ekonomisi, Kamu Hizmeti, Dışsallıklar, Dışsallıkların İçselleştirilmesi.

Abstract

The public economy is the economy that deals with the issue of effectively eliminating the public needs of people in order to increase social welfare. At the same time, the public economy also includes the issue of directing the market in the direction of efficiency and prosperity by giving incentives to individuals or firms to meet special needs as well as public needs. Externalities are the positive or negative effects of other persons and organizations on the production or consumption of real or legal persons during the fulfillment of public and private needs. In other words, externalities are the costs or benefits of market transactions that are not reflected in prices. The internalization of externalities is the continuation of the benefits that arise as a result of production or consumption activities, and the elimination of negativity. The literature often mentions negative externalities and suggests policy recommendations for their elimination. There

>Makale Gönderim Tarihi: 7 Haziran 2018.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F Maliye Bölümü, mahmutinan65@hotmail.com

is state intervention due to the magnitude of the foreignness and the positive-negative consequence that it causes and the effectiveness in resource allocation. In this respect, the internalization of externalities in the study is approached within the framework of the market and especially public interventions.

Keywords: Public Economy, Public Service, Externalities, Internalization of Externalities.

GİRİŞ

İnsanlar var olduklarından beridir ihtiyaç içerisinde olmuş ve de varlıkları devam ettikçe bu ihtiyaçlar devam edecektir. Nüfus arttıkça, teknoloji geliştikçe ihtiyaçlar artmakta ve buna karşılık üretim faaliyetlerinin de artırılması gerekmektedir. Üretimin artması ile birlikte tüketimin de artması olağan olacaktır. Bu üretim ve tüketim sonuçlarında insanların birbirleriyle dayanışmaları, birbirlerini olumlu veya olumsuz etkilemeleri de yaşamın bir parçasıdır. Bu dayanışma ve etkilenmeler fertler arasında olabileceği gibi, firmalar ve toplumlar arasında da olabilmektedir.

İşte, fertlerin veya firmaların üretim veya tüketimleri sonucunda birbirlerini olumlu veya olumsuz etkilemeleri sonucunda dışsallıklar meydana gelmektedir. Eğer, bu etkilemeler olumlu ise dışsal ekonomiler, olumsuz ise dışsal zararlar söz konusudur. Dışsallıkların ortaya çıkması durumunda fayda maliyet analizleri ile toplumsal faydalar dikkate alınmak üzere, dışsallık veren mal ve hizmetin üretimi kamu kesimi veya piyasa ekonomisi tarafından üretilmesine karar verilir. Diğer bir ifade ile kamusal hizmetlerde sosyal faydaların azami olması için dışsallıkların dikkate alınması gerekmektedir. Bu açıdan dışsallıklar oldukça belirgin bir konuma sahiptir. Modern teknoloji ve toplumun artan karmaşıklığı, dışsallıkların uzayan bir listesi üzerinde sınıflandırma gerektiren ilave istenmeyen yan etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte, dışsallıklar sadece güncel politika konuları değil, aynı zamanda daha teorik bir bakış açısından da ilgi çekicidir (Dahlman, 1979: 141).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bu çalışmada, birinci olarak; kamu kesimi ve piyasa kesimi belirtilerek kamu kesiminin özel mal ve hizmet üretmesinin nedenleri ile kamu hizmetlerinde dışsallıklar ele alınmıştır. İkinci olarak;

dışsallıkların tanımı, gelişimi, nitelikleri, nedenleri ve sınıflandırılması/türleri konusuna değinilmiştir. Son olarak ise; dışsallıkların içselleştirilmesinde piyasa ekonomisi çözümlerinin yanında özellikle kamu ekonomisi çözümleri üzerinde durulmuştur.

1. Kamu Ekonomisi ve Dışsallıklar

Bilindiği gibi bir ekonomide, kamu ekonomisi ve piyasa ekonomisi mal ve hizmet üretiminde ayrı ayrı faaliyet gösterebileceği gibi birlikte de faaliyette bulunabilirler. İktisatçıların bir kısmı kamu ekonomisinin ağırlıkta olmasını savunurken bazıları da piyasa ekonomisinin ağırlıkta olmasını ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda klasik iktisatçılar, ekonomide tam rekabetin var olduğunu ileri sürerek, görünmez elin piyasaları kendiliğinden düzenleyeceğini ve kamu kesiminin ekonomide etkin olmasını savunmuşlardır. Neoklasikler ise eksik rekabet piyasalarının varlığını kabul etmekle birlikte, firmaların tüketiciden gelen sese uyacaklarına, uzun dönemde aşırı kârın olmayacağına inanarak piyasa ekonomisinin de üretimde etkin olmasını ileri sürmüşlerdir (Demir, 1997: 125).

Devlet kamusal ve mal ve hizmetleri ya bizzat kendisi ya da denetimindeki kuruluşlar aracılığı ile yerine getirmektedirler. Hangi ihtiyaçların giderileceğine kaynak ayrımı ilkesince karar verildikten sonra, gerekli mal ve hizmetlerin özel sektörden mi satın alınacağı veya üretim faktörlerinin devletçe satın alınarak, söz konusu mal ve hizmetlerin kamu kesimince mi üretileceği konusunda karar verilmesi gerekir. Bu durumda özel ve kamu ekonomisi üretim yönetimi tekniklerinden her ikisi de kullanılabilir. Aynı zamanda, her iki durumda da mamul mallar bedava olarak, fakat bedeli vergilerle karşılanacak biçimde tüketicilere sunulabilir.

1.1. Piyasa Ekonomisi

İnsanların yemek, içmek, giyinmek, bir meskende oturmak gibi gereksinimlerini karşılamak, yani yaşamlarını sürdürebilmek için bir takım serbest faaliyetlerde bulunurlar. İşte, bu ihtiyaçların karşılanması insanların kendileri tarafından özgürce sağlanılmaya çalışıldığından serbest ekonomik faaliyetler ortaya çıkmaktadır (Erginay, 1988: 18). Hatta son yıllarda piyasa ekonomisinin ağırlığı gittikçe artma eğiliminde olup, özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinin piyasa

ekonomisi tarafından sunulması tartışmaları yoğunluk kazanmıştır (Batrel, 1998: 93). Diğer bir ifade ile piyasa ekonomisi, hangi mal ve hizmetin üretileceğine tüketicinin karar verdiği, ekonomik faaliyetlerin tam rekabet şartlarında serbestçe yapılabildiği, arz ve talebin temel belirleyici kabul edildiği, ekonomik sorunların fiyat mekanizması ile çözülmeye çalışıldığı piyasadır. Aynı zamanda devletin müdahale etmediği, mülkiyetin ve yönetimin özel kişilere ait olduğu ekonomik kesimdir.

1.2. Kamu Ekonomisi

Kamu ekonomisi, devletin giderek ekonomiye müdahale zorunluluğu nedeniyle, önemli sorunlara çözüm getirmeye yönelik çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kamu ekonomisi, devletin ve bütün kamu kuruluşlarının ekonomik faaliyetlerinin yer aldığı iktisadi kesimdir. Başka bir ifade ile kamu ekonomisi, devletin kişilere ya da firmalara doğru teşvikler vererek piyasayı etkinlik ve refah amaçları doğrultusunda yönlendirmesi konularını içeren, kişilerin kamusal ihtiyaçlarının etkin bir biçimde giderilmesi konusuyula ilgilenen ekonomidir. Bu ekonomide ayrıca devletin bazı düzenleyici etkinlikleri de kamu ekonomisi tarafından ele alınmaktadır. Aynı zamanda kamu ekonomisi; Hangi alanlarda devletin müdahalesi meşrudur? Devletin hangi alanlara gireceği alanların sınırları çizildikten sonra, o alanda hangi kurallar ile iş yapılmalıdır? Devletin harcamaları nasıl finanse edilmelidir? harcamalar farklı hükümet düzeyleri (federal, eyalet, yerel) arasında nasıl dağıtılmalıdır? sorularına cevap arayan ekonomi kesimidir (Kirmanoğlu, 2009: 3). Bu açıdan kamu ekonomisi genellikle tam kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesi ve sunulması konularına öncelik vermektedir.

1.2.1. Kamusal Hizmetler ve Nitelikleri

Kamusal malları, piyasa ekonomisi tarafından hiç arz edilmeyecek veya arz edildiğinde yeterli miktarda olamayacak mallar şeklinde ifade etmek mümkündür (Stiglitz, 1994: 92). Kamu ihtiyaçları toplum halinde yaşamının bir gereğidir. Bu ihtiyaçlar genel anlamda kamu kuruluşlarının kendi ekonomik faaliyetleriyle veya kamu tüzel kişilikleriyle karşılanmaktadır. Yani gerek merkezi ve gerekse

mahalli idareler içerisinde, kamusal veya yarı kamusal mallar olan eğitim, toplum sağlığı, çevre sorunlarına ve sosyal güvenlik hizmetleri sunulmaktadır (Akdoğan, 1999: 35).

Kamu ekonomisini ülke ekonomisi üzerinde, gerek kaynak ve gelir dağılımı ve gerekse ekonomik faaliyetlerin genel düzeyi bakımından önemli etkileri bulunmaktadır. Devlet, kamu gelirlerini toplarken ve harcamada bulunurken, gelir dağılımında adaleti ve kaynak ayırımında etkinliğe özen göstermektedir. İşte bu amaçla kamu kesimi, piyasa gibi bazı mal ve hizmetlerin üretiminde bulunmaktadır (Akdoğan, 1999: 36-37). Diğer bir ifade ile yapıları gereği faydasının ve maliyetinin bölünebilen ve üretimi özel ekonomi sürecinde sağlanan mallara “özel mallar” denilmektedir. Faydası bölünemeyen, pazarlanamayan, bireylerin birbirine rakip olmadığı ve faydalanma açısından kolektiflik içeren ve üretiminde bizzat devletin yer aldığı, kamu kesiminin ürettiği mallara da “kamusal mallar” adı verilmektedir (Armağan, 2003: 160).

Kamu hizmetleri yukarıda da belirtildiği gibi, toplumun tamamına hitabeden ve piyasa tarafından yeterli veya hiç üretilmeyen hizmetlerdir. Dolayısıyla özel hizmetlerden bazı nitelikleri açısından ayrılmaktadırlar. Kamusal hizmetlere ait bu nitelikleri; siyasal talep tarafından düzenlenmiş olmaları, finansmanları bütçe tarafından sağlanması, faydalarının pazarlanamaması, ortak tüketim için üretilmiş olmaları, bu tür hizmetten yararlananların diğerlerine rakip olamamaları, üretimde ve tüketimde zorlayışların olması (Batırel, 1976: 20-22), tüketimden mahrum bırakılmama ve üretim hacminin büyüklüğü ve piyasa tarafından üretilmemesi şeklinde sıralamak mümkündür (Nadaroğlu, 1996: 51-53).

1.2.2. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler

Kamu ekonomisinde kamusal mal gibi görünmesine karşın zaman içinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak bazı mal ve hizmetlerin faydasının bölünebildiği, fiyatlandırılabilme olanağı taşıdığı ve bir bedel karşılığında sunulması mümkün olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak, bu tür mal ve hizmetlerden yararlanmada tüketimden mahrum bırakılabilme özelliği taşıdıkları

için özel mallara benzetilmekle birlikte yine de onlardan farklıdırlar. Hem özel malların hem de kamusal malların özelliklerini taşıyan ve topluma önemli ölçüde dışsal faydalar yayan bu tür mal ve hizmetlere literatürde “yarı kamusal mal ve hizmetler” adı verilmiştir. Sosyal ihtiyaçları karşılamaya dönük olan ve belirli bir fiyat karşılığı sunulan yarı kamusal mallardan yararlanmada, kişiler tercihine göre devlet ile özel kuruluşlar arasında kendi mali imkanlarına göre karar verebilmektedirler. Ancak, devlet bu tür malların özel sektörce üretimine izin vermiş olsa bile üretim faaliyetleri, mal ve hizmet miktarı ve kalitesinin belirlenmesi veya denetimlerinde önemli dışsallıklarının olması nedeniyle müdahalelerini sürdürmektedir (Armağan, 2003: 161).

Yarı kamusal malların bedeli, hizmetin tüm maliyetine denk değildir. Bireyler bu mallardan sağladıkları faydanın bedelini fiyat ya da harç biçiminde öderken, hizmetin toplam maliyetinin büyük bölümü devlet bütçesinde vergilerle finanse edilmektedir. Ancak, gelir dağılımı sorunu olmayan ülkelerde yarı kamusal malların bedelinin önemli bölümü bu hizmetten faydalanan kişilerce ödenmektedir. Örneğin ABD’de yükseköğrenim piyasa koşullarında yürütülmekte ve öğrenciler bu maliyetin büyük bir kısmına katlanmaktadır. Ülkemizde ise, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi yarı kamusal mal ve hizmetlerin finansmanında bütçe imkanlarının yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Armağan, 2003: 162). Bu açıdan yarı kamusal mal ve hizmetler, özel ve kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerini birlikte göstermesi nedeniyle bu tür mal ve hizmetlere “Karma Mallar” da denilmektedir.

1.3. Kamu Ekonomisinin Özel Mal ve Hizmet Üretme Nedenleri

Kamu ekonomisinin mal ve hizmet üretmesine gerek duyulan ilk neden sahip oldukları özel nitelikleri nedeniyle üretimleri piyasa ekonomisine veya özel sektöre bırakılmayan mal ve hizmetlerdir. Örneğin, savunma ve adalet yönetimine ilişkin hizmetler bu tür özel nitelikli hizmetler olduklarından kamu ekonomisi tarafından sunulması gerekmektedir. Bu mal ve hizmetlerin piyasa ekonomisi tarafından arz edilmesi durumunda, kamu üretimine eşdeğer bir biçimde özenle yönetimi

gerektirmektedir. Bu ise hizmet yerine kârın birinci hedef olduğu piyasa ekonomisinde mümkün olmayacaktır (Musgrave, 1987: 60).

Piyasa ekonomisi toplumun bütün ihtiyaçları için üretim yapmakta başarılı olamamaktadır. Bazı hizmetleri faydaları sadece fiyat ödeyene sunulmayacağından, bu faydalar (dışsallıklar) serbest mal gibi tüm topluma ya da toplumun geniş bir bölümüne yayılacaktır. Bunun için bu hizmetlerin üretimi ve sunumu piyasa dışı yollardan, (siyasal karar organı olan kamu kesimi tarafından) yapılır (Bulutoğlu, 1997: 28). Bu bakımdan devletin piyasa ekonomisinin alanına girerek, özel mal ve hizmet de üretmesinin temel nedeni ise piyasa ekonomisinin daha etkin işlemlerini sağlamak için, tam rekabet koşullarının iyileştirilmesi amacını taşımaktadır. Çünkü devletin özel mal üretimi sonucu sadece kamu ekonomisinin temel işlevlerinin yanında, piyasadaki firmalar için daha ucuz girdiler sağlanarak ekonominin genelinde kaynak ayırımında da etkinlik gerçekleştirilmektedir (Şener, 1996: 75). Bu açıklamalar doğrultusunda kamu kesiminin kamusal mal ve hizmetlerin yanında özel mal ve hizmet üretmesinin bazı gerekçeleri bulunmaktadır. Bunları detaylarını ilgili kaynaklardan bulabileceğimiz üzere aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür. Monopol bir piyasanın varlığı durumunda, oligopol bir piyasanın varlığı durumunda, azalan maliyet koşullarında, sıfır marjinal maliyetle üretim durumlarında, birlikte tüketim durumunda, üretimde bölünmezlik durumunda, risk ve belirsizlik durumunda, arz ve talep arasındaki gecikme durumlarında, fiyatların yapışkanlığı durumunda ve dışsallıkların varlığı durumunda (Demir, 1997: 129-145; Şener, 1996: 77-83; Stiglitz, 1994: 227 ve Berberoğlu, 1996: 92-96).

Ancak burada dışsallıkların varlığı durumunda kamu ekonomisinin özel mal ve hizmet üretmesi çalışmamızın esas konusunu oluşturmaktadır. Bir ekonomide üretim ve tüketim birimleri birbirleriyle ilişkili olduğundan, birinin üretimi veya tüketimi bir diğerini olumlu veya olumsuz olarak etkilediğinde dışsallıklar ortaya çıkmaktadır. Dışsallık, bir üretici veya tüketici birimin, üretim veya tüketim sonucu, diğer bir üretim veya tüketim birimini olumlu veya olumsuz olarak etkilemeleridir (Anıl, 1982: 37). İşte bu durumlarda da kamu kesimi ekonomiye müdahale etmek zorunda kalmaktadır. Diğer bir ifade ile dışsallık; bir iktisadi

aktör tarafından alınan bir kararın diğer bir iktisadi aktör üzerinde olumlu veya olumsuz etki yapmasıdır. Dışsallıkların olumlu etki yapmasından ziyade, ortaya çıkardığı olumsuz etkiler iktisatçıların daha fazla dikkatini çekmiştir (Baştürk, 2014: 144). Çünkü bir üretim veya tüketim sonucunda olumlu dışsallıkların olması durumunda piyasa bu mal veya hizmetten fiyatını ödemeyenlerin bedava yararlanmasını istemeyebilir. Olumsuz dışsallığın olması durumunda ise maliyetine katlanmak istemeyebilir. Bu açıdan olumlu dışsallıkların devamı ve olumsuzlukların giderilmesi açısından bu tür dışsallık yayan mal ve hizmetler kamu ekonomisi tarafından üretilmektedir. Dolayısıyla kamu ekonomisinin hizmet alanı ve kamusal hizmet planlaması yapılırken dışsallıklar önemli taşımaktadır.

1.4. Kamu Hizmetlerinde İzlenen Politikalar ve Karar Alma

Kamu kesiminin hangi durumlarda mal ve hizmet sunmasının gerekleri yukarıda kısaca açıklanmıştı. Ancak kamu kesimi bu mal ve hizmetlerin sunulmasında nasıl bir politika izlemesi, bu politika ve üretimlere kimlerin nasıl karar vermesi önem taşımaktadır. Kamusal hizmetlerde izlenen politikaların başında, topluma hizmet getirmek ve bu maksatla piyasa ekonomisinin aksaklıklarını tamamlamaktır. Buna karar verecek veya yapılacak hizmetlerde ve izlenecek politikalarda karar alacak olanlar siyasi organlardır. Bir bakıma kamusal mallar, devletin varlığının nedeni olduğu için devletin faaliyet alanını belirleyen karar organları bu durumu dikkate almak zorundadırlar (Kirmanoğlu, 1990: 106).

Kamusal hizmetlerin planlanmasında veya sunulmasında karar verilirken sadece piyasa aksaklıkları değil, bunun yanında, toplumun talep ettiği malları en iyi bilen, özel ve kamusal kaynakları en etkin dağıtabilen ve gelir dağılımını adil bir şekilde paylaştırmayı hedefleyen piyasa üstü bir kurum olarak kamu ekonomisinin varlığı ortaya çıkmıştır. Ancak, kamusal hizmetlerin belirlenmesinde etkili olan siyasi kuruluşlar, politikacılar ve bürokratlar her zaman toplumun çıkarlarının yanında kendi bireysel çıkarlarını dikkate alabilmektedirler (Kirmanoğlu, 1990: 106-107). Günümüzde kamu kesimince hangi tür mal ve hizmetler üretilmesine,

bunların üretim sınırları ve maliyetlerinin paylaşılması ile ilgili kararlar, mal ve hizmetlerin gönüllü paylaşımına dayanan piyasa mekanizması içerisinde alınamamaktadır. Yani, piyasa bu konuda yerini siyasal süreçlere bırakmıştır. Bu bakımdan tercihleri farklı olan bireyler, siyasal süreçlerin almış olduğu kararlara katılmak ve maliyetlerine de katılmak durumunda kalmaktadırlar (Bali, 1998: 83).

1.5. Kamu Hizmetleri ve Dışsallıklar

Günümüzde, piyasa ekonomisinin işlerliği durumunda gelir ve servet dağılımında adil olmayan durumların ortaya çıktığı kamuoyu tarafından gözlemlenmektedir. Bu durum 1. Dünya Savaşından sonra kriz dönemlerinde de görüldüğünden, devletin hizmet alanını genişletmesi gereği ve ekonomiye müdahale etmesi fikri oluşmaya başlamıştır. Hatta bu fikrin Keynezyen İktisadi düşüncenin gelişmesinden sonra daha da önem kazandığı görülmektedir. Bugün devlet sadece adalet ve güvenlik gibi klasik faaliyetler olan koruyuculukla yetinmeyip, müdahaleci devlet ve sosyal devlet anlayışı içinde faaliyetlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda bunlarla birlikte devlet, üretimi artırmak, fiyat istikrarını sağlamak, gelir dağılımında adaleti sağlamak, iktisadi büyüme ve gelişmeyi gerçekleştirmek gibi nedenlerle iktisadi ve sosyal hayata müdahalede bulunmaktadır (Aksoy, 1994: 59). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılmaktadır ki, günümüzde devletin iktisadi ve sosyal hizmet alanı genişlemiş bulunmaktadır. Yani, devlet koruyuculuğun yanında, müdahaleci devlet olarak; hizmet devleti, refah devleti ve kominal devlet (hedeflerini kendi ihtiyaçlarına göre belirlemek) durumuna gelmiştir (Güner, 1988: 193). Dolayısıyla kamusal hizmetlerde izlenen politikaların planlanmasında ve karar almada dışsallıklar önem taşımaktadır.

1.5.1. Dışsallığın Tanımı ve Nitelikleri

Toplum veya fertler ekonomik ve sosyal olarak gelişmek için devamlı faaliyette bulunurlar. Bulunan bu faaliyetler, doğrudan veya dolaylı olarak başkalarına olumlu ya da olumsuz etkiler yaratacaktır. İşte dışsallık dediğimiz olay burada ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile dışsallık, üretici ya da tüketiciler, bütün davranışlarının sonuçlarına katlanmadıkları ve ne üreteceklerine ya da

tüketeceklerine karar verirken başkaları üzerindeki etkileri hesaba katmadıkları zaman ortaya çıkmaktadır (Peter, 1978: 27). Dışsallıklar, fiyatlara yansıtılmayan piyasa işlemlerinin maliyetleri veya faydalarıdır. Bir dışsallık hüküm sürdüğü zaman, bir üçüncü taraf (bir ürünün alıcıları veya satıcıları dışında) üretiminden veya tüketiminden etkilenir. Üçüncü tarafın (hane halkı veya işyeri) faydaları veya maliyetleri, üretimi veya kullanımı dışsallık ile sonuçlanan bir ögenin alıcıları veya satıcıları tarafından dikkate alınmaz (Hyman, 2010: 99). Dışsallıkların konusu, iktisat literatüründe tartışmalı bir konu olup birçok tanımları yapılmıştır. Genel olarak dışsallıkları, bir ekonomik birimin üretim ve / veya tüketim faaliyeti sonucunda, başka birimlerin fayda ve / veya maliyet fonksiyonlarının olumlu veya olumsuz olarak etkilenmesi şeklinde tanımlamak mümkündür (Manisalıoğlu, 1971: 5-6; Anıl, 1982: 37).

Dışsallık kavramı, A. Smith' den bu yana farklı biçimlerde ortaya konmuş olup, özellikle olumlu ve olumsuz dışsallıklara karşı uygulanacak politika önlemleri konusunda bazı tartışmalar yapılmıştır. Smith' in dışsallık kavramını ilk kez ortaya koyan yazar olması tartışma götürmesine karşılık, Marshall'ın konuya ilişkin ilk teoriyi oluşturmuş olduğu bir gerçektir. Marshall İngiltere ve diğer sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik büyümeyi incelemekte ve birey başına üretkenlikte kaydedilen artışı açıklamaya çalışmıştır. İşsel ekonomilerin önemini belirtmesinin yanı sıra özellikle dışsal ekonomiler üzerinde durmuştur (Sönmez, 1987: 123). Diğer bir ifade ile dışsallık; gerçek veya tüzel kişilerin üretim veya tüketiminden diğer kişi ve kuruluşların fayda veya maliyetlerinin olumlu-olumsuz etkilenmesidir. Bu anlamda dışsallık “komşu etkiler” ve “yayılan etkiler” deyimleriyle de eş anlamlıdır. Dışsallıklar tam olarak ölçülemez de reel ve dolayısıyla ekonomik bir olgu olduğu için zorunlu olarak geniş anlamda kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkarmaktadır (Armağan, 2003: 162). Diğer bir ifade ile dışsallık bir kişinin eylemlerinin karşı tarafın refahı üzerindeki telafisi olmayan etkisidir (Mankiw, 2015: 3). Dışsallıklarla ilgili literatürün çoğu, negatif dışsallıklarla ilgilidir. Bununla birlikte, bir bireyin eylemlerinin olumlu dışsallıklar ortaya çıkarması da mümkündür (yani, bir kişinin eylemleri, işleme taraf olmayan birisine fayda sağlayabilir). Örneğin, bir ev sahibinin görünümünü

iyileştirmek için mülkündeki bir ağacı kaldırması kendisiyle birlikte komşusunun da görünümünü iyileştirebilir (Moss ve Schmitz, 2013: 403).

1.5.2. Kamu Hizmetlerinin Belirlenmesinde Dışsallıkların Etkisi

Hizmet devleti anlayışı içerisinde kamu kesiminin; savunma, adalet, güvenlik ve dışsallıkların olması durumunda kamusal üretimde bulunmaları söz konusudur (Güner, 1988: 193). Diğer bir ifade ile kamu kesimi hizmetlerinin sınırları önemli dışsallıkların olması durumuna göre planlanmaktadır. Çünkü dışsallık aynı zamanda herhangi bir faaliyetin bir nevi yan ürünü olarak ortaya çıkan hususlardır (Tullock, 2011: 17). Özel sektör ise bu yan ürünleri bedava sunmayacaktır veya maliyetlerine katlanmayacaktır. Bu yüzden bu tür mal ve hizmetlerin üretiminin kamu kesimi tarafından sunulmasında dışsallıklar belirleyici olmaktadır.

Dışsallıklar, dış fayda veya maliyet şeklinde olabilmekteydi. Herhangi bir mal veya hizmetin sunulmasında toplumun, o mal ve hizmetin sunulmasından elde ettikleri faydalar olabileceği gibi, katlandıkları maliyetler de olabilmektedir. Piyasa konusu mal ve hizmetlerin, piyasa koşullarına göre üretimi ve tüketiciler tarafından satın alınması piyasa koşullarına göre olmaktadır. Ancak, üretimin üreticiye faydası ile tüketimin tüketiciye faydası, özel fayda –maliyet analizleriyle belirlenmektedir (Akdoğan, 1999: 51). Dışsallık durumunda hizmetin kamusalılığı, dışsallığın büyüklüğüne ve yaygınlığına bağlıdır (Batirel, 1990: 50). Diğer bir ifade ile dışsallıkların varlığının; devletin temel işlevlerinden olan kaynak dağılımında etkinliği, gelir dağılımında adaleti ve ekonomik istikrarın sağlanmasının gerçekleştirilmesine engel olması durumunda o hizmetin kamusal hizmet olmasını gerektirmektedir (Taş, 1989: 29).

Bazı ihtiyaçlar için üretilen mal ve hizmetlerin üretimi piyasa ekonomisi tarafından üretildiğinde bunların üretim maliyetlerinin bir kısmı topluma yüklenilmektedir. Yani, piyasa ekonomisi içerisinde gerçekleştirilen herhangi bir üretim faaliyetinde, üretim miktarındaki bir birim artışın özel marjinal maliyeti ile sosyal marjinal maliyeti arasındaki fark, üretimde bulunan firma lehine ve tüketicilerin aleyhine ise, söz konusu üretim faaliyeti kamusal hizmetler içerisinde

alınmalıdır. Başka bir ifade ile ÖMM <SMM olan mal ve hizmet üretimi kamu kesimince yerine getirilmelidir (Herekman, 1986: 45).

Bilindiği üzere bir mal veya hizmetin üretiminde çeşitli mal veya hizmetler girdi olarak kullanılmaktadır. Bu girdilerden bir kısmı doğrudan üretim maliyeti üzerinde etkili olabildikleri gibi diğer bir kısmı dolaylı bir etki yapmaktadırlar. Bu girdilerin fiyatlarının düşük tutulması muhakkak ki işletme maliyetlerini düşürecektir. Dolayısıyla işletme kendi bünyesi dışında bir maliyet tasarrufu sağlayacaktır ki, buna dış tasarruflar denilmektedir. Örneğin, buğday fiyatlarının düşük tutulması ekmeğin maliyetini düşürecek ve fırıncılara bir dış tasarruf sağlayacaktır. Eğer bir üretim sonucu elde edilen mal veya hizmet ekonomide mevcut tüm üretim ünitelerinin maliyetleri üzerinde dolaylı veya dolaysız bir etkisi varsa, söz konusu üretimin kamu kesimi tarafından üretilmesinde fayda vardır (Herekman, 1986: 47).

Kamu ekonomisi genellikle tam kamusal mal ve hizmetleri piyasa ekonomisine bırakmadan kendisi üretir. Ancak bu mal ve hizmetlerin dışında önemli dışsallıkları olan yarı kamusal mal ve hizmetleri de piyasa ekonomisinin yanında kamu ekonomisi de sunmaktadır. Bunların dışında kamu ekonomisi piyasanın başarısız ya da yetersiz olduğu durumlarda ve dışsallıkların olması durumunda özel mal ve hizmet üretiminde de bulunmaktadır. Ancak piyasa tarafından sunulan özel mal ve hizmetlerin olumlu ya da olumsuz dışsallıkları olması durumunda kamu ekonomisi bu mal ve hizmetlerin tamamını kendisi üretemeyeceğine göre dışsallıkların içselleştirilmesi suretiyle piyasanın üretimine devam etmesine müsaade edecektir.

2. Dışsallığın Nedenleri

Yukarıda da ifade edildiği üzere firma veya bireylerin üretim veya tüketim sonucu birbirlerini olumlu veya olumsuz etkilemeleri kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin, dışsallık yayan iki firma düşünelim; birincisi zarar veren firma faaliyetle meşgul olma hakkına sahiptir. İkinci firma ise, zarar gören firma olup, birinci firmanın faaliyetini yasaklatma veya zararı tazmin hakkına sahiptir. Ancak, mülkiyet ve üretim haklarının mevcut olması nedeniyle üretim durdurulamamakta veya zarar tamamen tazmin edilememektedir (Peston, 1979:

48). Bu durumda dışsallığın nedeni olarak, genellikle ya dışlamanın mümkün olamaması veya mülkiyet haklarının kurulamamış ya da kolayca kurulamaz olması nedeniyle bu hakları kullanma eksikliğidir. Örneğin, A firması ve B firmasının her ikisi de atmosferi kullanma hakkına sahiptir. A firması havayı kirletmekte, B firması da yapılan hasarı dikkate almaksızın havayı kullanmaktadır. Herhangi bir atmosfer için sahiplik hakkı karar ve diğerini atmosferi kullanımından dışlayabilirse, dışsal zararlar ortadan kaldırılabilir. Ancak, atmosfer kullanımı üzerine mülkiyet hakları kurmak ve bunu kullanmak zor olduğundan dışsallık tamamen ortadan kaldırılamamaktadır (Ersoy, 1988: 21).

Bunların dışında; sanayi artıkları, artan nüfusun beslenme sorunları, hızlı nüfus artışının doğal çevre üzerindeki etkisi ve kentleşmenin hızlanması olumsuz dışsallığa neden olan etkenler olarak sıralanabilir (Turhan, 1993: 126). Ancak dışsallığın nedenlerini sadece olumsuzluk şeklinde düşünmemek gerekir. Bazı nedenlerden dolayı olumlu dışsallıklar ortaya çıkabilir. Örneğin, endüstrinin yoğunlaşması sonucunda, endüstriye giren firma önceki firmaların ortalama üretim maliyetlerinin de azalmasına olumlu katkı sağlıyorsa olumlu dışsallık ortaya çıkabilir. Yine dışsallığın bir nedeni olan eksik rekabet piyasasının varlığı devlet müdahalesi sonucunda toplum refahı açısından olumlu dışsallıklar ortaya çıkabilir. Bunların dışında dışsallığın nedenlerini; teknolojik ve parasal nedenler, mevcut sosyal ve ekonomik kurumların niteliği nedeniyle, bir üretim ve tüketim faaliyetinin olması, bir ekonomik birimin faaliyetinin diğer bir birimin üretim veya tüketim faaliyetine girdi olması ve devlet müdahalesi dışında hiçbir birimin tazmine başvurmaması durumu şeklinde sıralayabiliriz (Armağan, 2003: 163-165).

3. Dışsallıkların Sınıflandırılması

Dışsallıkların ya üretim faaliyeti ya da tüketim faaliyeti sonucu ortaya çıktığını belirtmiştik. Buna göre dışsallıkları üretim dışsallıkları ve tüketim dışsallıkları şeklinde bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Bu açıdan dışsallıklar; üreticiden üreticiye, üreticiden tüketiciye, tüketiciden üreticiye ve tüketiciden tüketiciye

şeklinde çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir (Akdoğan, 1999: 54-56). Bunun dışında negatif dışsallıklar dört ayrı şekilde incelemiştir. Birincisi; komşular arasında sıkça görülen “*rahatsızlık verici dışsallıklar*”, ikincisi; bir malı ek bir kişinin kullanması ya da bir kişinin ek kullanımının diğer kullanıcıların faydasını azaltması ya da diğer bir kullanıcıyı dışlaması şeklinde ortaya çıkan “*kapasite dışsallıkları*”, üçüncüsü; toplam arz stokunun sabit olmasından kaynaklanan “*arz dışsallıkları*” ve dördüncüsü ise; klasik çevre kirliliğinin yol açtığı “*çevresel dışsallıklar*”dır (Peker ve Altınışık, 2011: 66). Ancak biz burada dışsallıkları; üretim ve tüketim açısından, sebep oldukları sonuçlar açısından, oluşan etkiler açısından ve meydana geldiği yer bakımından sınıflandıracamız.

3.1. Üretim veya Tüketim Açısından: Üretim-Tüketim Dışsallığı

Bir üretim veya tüketim faaliyeti başka bir ekonomik birimin üretim veya tüketim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak giriyorsa üretim veya tüketim dışsallığı söz konusudur. Burada bir dışsallığın üretim veya tüketim dışsallığı olduğunu belirleyen unsur, dışsallığa neden olan ekonomik birimin üretici veya tüketicisi olmasıdır. Dışsallıktan etkilenen ekonomik birimin de üretici veya tüketicisi olabileceği gibi söz konusu dışsallık pozitif veya negatif olabilmektedir (Kargı ve Yüksel, 2010: 188). Üretim dışsallığı, herhangi bir üreticinin üretiminin diğer bir tüketicinin tüketim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak girmesi ve olumlu / olumsuz etki yaratması durumunda oluşan dışsallıktır. Bu dışsallıklar; “pozitif veya negatif tüketim dışsallığı yaratan üretim” olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, üretici firmaların yeni teknoloji kullanarak yaptıkları üretim sonucunda ürünün fiyatının düşmesi üreticilerin tüketicilere pozitif dış fayda sağlamasına neden olurken, üretime konu ürünlerde gerekli standartlara uymama, standartların belirlenmemesi veya kalitesiz üretim nedeniyle tüketiminin azalması, üretimin yarattığı bir negatif dışsallıktır. Tüketim dışsallığı ise; herhangi bir kişi ya da kurum tüketiminin diğer bir kişi ya da kurumların tüketim veya üretim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak girmesiyle oluşan olumlu / olumsuz etkilerdir. (Armağan, 2003: 165-166)

3.2. Sebep Oldukları Sonucun Derecesi ve Önemine Göre: Marjinal–İnframarjinal Dışsallıklar

Sebep oldukları sonucun derecesine göre dışsallıklar, marjinal ve marjinal olmayan (inframarjinal) dışsallıklar şeklinde ortaya çıkabilir. Aynı zamanda bu dışsallıklar tek yönlü veya çift yönlü olabilirler. Marjinal dışsallık, bir üretim veya tüketim faaliyetindeki marjinal (ilave) değişikliğin diğer kişilerin fayda ve maliyet fonksiyonlarında yaptığı değişikliğe denilmektedir. Örneğin, harabe bir yapının restorasyonu veya boş bir arazinin ağaçlandırılması, başka bireylerin göz zevkini olumlu yönde etkilemektedir. İnframarjinal dışsallıklar; bir üretim veya tüketim faaliyetinin başkalarının fayda/maliyetlerinde bir değişiklik oluşturmaması ya da ihmal edilebilir olmasını ifade etmektedir. Çevre kirliliğinden doğan dışsallıkların önemli bir bölümü inframarjinal niteliktedir. Örneğin; kimyasal artıkların yoğun olduğu ve yüzmeye elverişsiz bir gölde aynı zamanda ulaşım faaliyetinin yapılması, göl üzerinde ulaşımı engelleyecek noktaya gelinceye kadar kirlenmenin sürmesi halinde, bu ek artıklar inframarjinal tek yönlü dışsallığı oluşturmaktadır. Radyosu olan iki kişiden birinin radyosunu açması diğerini rahatsız edebilir. Eğer, her biri kendi radyosunda farklı programları dinliyor ve diğerinin sesini bastırmak için radyosunun sesini yükseltiyorsa, belirli bir düzeye kadar sağladıkları tatmin değişmeyecektir. Bu durumdaki dışsallık, inframarjinal ve çift yönlüdür. Fakat, birinin ses ayarını çok yükseltmesine diğerinin itiraz etmesi halinde, dışsallık marjinal hale gelecektir (Armağan, 2003: 166-167)

3.3. Oluşan Etkilere Göre: Pozitif – Negatif Dışsallıklar

Çeşitli ekonomik faaliyetler sonucunda meydana gelen dışsallıkların ortaya çıkardığı etkilerin niteliği göz önüne alındığında pozitif-negatif dışsallıklar ortaya çıkmaktadır. Ekonomik karar vericilerin eylemlerinin diğer birimlere fayda sağlaması ve bu faydayı elde edenlerin eylemi gerçekleştirene bir ödemede bulunmaması sonucu ortaya çıkan duruma “pozitif dışsallıklar” denilmektedir. Gerek üretim ve gerek tüketim sonucu ortaya çıkan pozitif dışsallıklar durumunda ekonomide oluşan sosyal fayda piyasada oluşan özel fayda fonksiyonundan yüksektir. Bu durumda mal veya hizmetlerin piyasa fiyatı üreticiler için sosyal

optimum fiyatın altında oluşurken tüketiciler için bu fiyatın üstünde olmaktadır. Örneğin, bir tüberkülozlu hastanın tedavi edilmesi, bu hastanın kaynak vaka olarak hastane ve toplum genelinde hastalığın yayılmasını önleyecektir. Dolayısıyla tedavinin ekonomik ve sosyal maliyetine sadece hasta katlanırken, onun dışındakilerin sağlığının korunması pozitif dışsallık oluşturmaktadır. Negatif dışsallıklar ise; ekonomik karar birimlerinin faaliyetinin, diğer ekonomik birimlerin faaliyetlerinde bir zarara neden olurken, bu eylemden doğan zararı karşılamak için ödeme yapmadıkları durumlarda oluşmaktadır. (Armağan, 2003: 167 ve (Kargı ve Yüksel, 2010: 187). Bu dışsallıklar örnek olarak, çevre ve endüstriyel kirliliği verebiliriz (Hyman, 2010: 100; Sankar, 2014: 1). Örneğin, İnsanlara atmosferdeki karbondioksit emisyonları negatif bir dışsallıktır ve küresel ısınmanın zararlı etkileri insanları (veya onların soyundan gelenleri) etkiler. Böyle olumsuz bir dışsallık, piyasa başarısızlığına ve kaynakların verimsiz bir şekilde tahsis edilmesine yol açar (Rezai, Foley ve Taulor, 2009: 21).

3.4. Meydana Geldiği Yer Bakımından: Parasal – Teknolojik Dışsallık

Parasal dışsallıklar ve teknolojik dışsallıklardan oluşan bu sınıflandırmaya göre; herhangi bir ekonomik birim faaliyetinin fiyat sisteminden geçerek diğer ekonomik birimler üzerinde oluşturdukları etkilere parasal veya vasıtalı dışsallıklar denilmektedir. Gelir dağılımı amacı söz konusu olduğunda, parasal dışsallıklar önem kazanmaktadır. Çünkü bu tür dışsallıklar toplumdaki değişik gruplar arasında gelir transferini gerçekleştirmektedir. Ancak refah ekonomistleri, parasal dışsallıkları toplam refah ve etkinlik üzerinde etkisi olmadığı düşüncesi ile dışsallık kavramı dışında tutarak bu tür dışsallıkları “yalancı dışsallık” olarak nitelendirmektedir. Üreticilerin üretim fonksiyonları arasında piyasaya bağlı olmaksızın meydana gelen kazanç veya kayıplara neden olan dışsallıklar teknolojik dışsallıklardır. Bu tip dışsal ekonomiler statik bir yapıya sahip olduklarından, bunlara “teknik dışsal ekonomiler” de denmektedir. Teknolojik dışsallıklar, üretim ya da fayda fonksiyonlarında kaymalara yol açarak, reel etkiler meydana getirmektedir. Parasal ve teknik dışsallık kavramları arasındaki ayrımı yapmak gerçek hayatta oldukça zordur. Çünkü bir projedeki dışsallık aynı zamanda teknik ve parasal olabilmektedir (Armağan, 2003: 168).

4. Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Dışsallık meydana getiren üretim ve/veya tüketim faaliyeti sonucunda faaliyetleri yapan üretici ve tüketicilerle birlikte üçüncü kişilerde bu faaliyetlerden etkilenecektir. Bu durumda kaynakların dağılımında bir sapma meydana gelecek ve piyasa ekonomisi sosyal açıdan etkinsizliğe sebep olacaktır. Dışsallıklar, herhangi bir şekilde kaynakların aşırı veya düşük düzeyde tahsis edilmesine neden olduğu için, piyasa aksaklığının nedenlerinden biridir (Bakırtaş, 2002; 3). Dışsallıkların içselleştirilmesi, piyasa ve kamu müdahaleleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Piyasa ekonomisinde, pozitif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin toplum için gerekli düzeyin altında; negatif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin de toplum için gerekli miktarın üzerinde üretildiği görülmektedir. Böylesi bir durumda kaynak kullanımında etkinsizlikler ortaya çıkacaktır. Kaynakların etkin kullanılmaması sonucunda kamu ekonomisinin gelir dağılımında adalet ve ekonomik istikrar amaçları da olumsuz etkilenecektir. Bu nedenle devlet, olumlu ve olumsuz dışsallıkları içselleştirerek piyasa mekanizmasında etkinliği sağlamaya çalışacaktır (Armağan, 2003: 168). Dışsallığın büyüklüğüne ve neden olduğu olumlu-olumsuz sonucun yaygınlığına ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına bağlı olarak devlet müdahalede bulunmaktadır. Bu müdahale; üretilen veya tüketilen ürünlerin dış zararlarını en aza indiren veya dış faydaları yükselten teşvik edici, caydırıcı ya da sınırlayıcı nitelikte (üretimde standartlar, tavan ve taban sınırları getirilmesi, mali ve cezai önlemler gibi) dolaylı- dolaysız şekillerde olabilmektedir. (Armağan, 2003: 162). Diğer bir ifade ile dışsallıkların içselleştirilmesi teşviklerin değiştirilmesi, insanların eylemlerinin dış etkilerini hesaba katmaları için yapılan çeşitli düzenlemelerdir (Mankiw, 2015: 10). Aynı zamanda bu önlemler piyasa ekonomisi açısından ve kamu ekonomisi açısından olabilmektedir.

4.1. Piyasa Ekonomisi Çözümleri

Dışsallıklar sonucu ortaya çıkan olumsuzlukların veya zararların giderilmesi için piyasa çözümleri, ancak az sayıda toplum üyesinin bulunduğu bir ortamda uygulama alanı bulabilir. Piyasa ekonomisi içerisinde uygulanacak çözümler,

Coase Teoremi, Hicks-Kaldor (denkleştirme ölçütü) ve Scitavsky (pazarlık ölçütü) yaklaşımı diye üç şekilde incelenmektedir.

4.1.1. Coase Teoremi Yaklaşımı

Ronald Coase, 1960 yılında yayınladığı “Toplumsal Maliyet Sorunu” isimli makalesinde dışsallıkların piyasa ekonomisi içerisinde çözülebileceğini ifade etmiştir. Coase, makalesinde işlem maliyetleri kavramı üzerinde durarak; mülkiyet haklarının serbestçe alınıp satılması ve işlem maliyetlerinin düşük olması durumunda karar birimlerinin aralarında pazarlık yapma imkanlarının arttığını ve bu durumun pareto etkinliğe ulaştığını ifade etmiştir (Kargı ve Yüksel, 2010: 197-198). Örneğin, bir fabrikanın, bir ırmağı kirlettiğini varsayalım. İrmağın ağzına yakın yerlerdeki su kullanıcıları belli bir nitelikteki suyun mülkiyet hakkına sahiplerse, kendilerine gelen suyun niteliği bozulduğunda fabrikayı suyu kirlettiği için dava edebilirler. Fabrika bu durumda neden olduğu kirlenmenin maliyetini ödemek zorunda kalacaktır. Başka bir örnek ise, ırmaktaki suyun niteliğini yükselten ve böylece öteki su kullanıcılarına yarar sağlayan bir fabrika olabilir. Bu fabrika suyun niteliğini yasal olarak belirlenmiş bir düzeyin üzerine çıkarırsa, su kullanıcılarından bir ücret talep edebilir. Her iki durumda da su üzerindeki mülkiyet haklarının iyi belirlenmiş olması gerekir. Coase’ye göre bu tür görüşme ve pazarlık hallerinde devlet müdahalesine kalmadan ortaya çıkan negatif dışsallıklar içselleşerek sorun çözümlenmiş olacaktır (Öz ve Buyrukoğlu, 2012: 6; Kesbiç, Baldemir ve İnci, 2010: 127-129).

Coase teoremine göre dışsallıklar meydana geldiğinde, tarafların mevcut dışsallığı içselleştirmek ve etkinliği sağlamak üzere bir araya gelip ortaya çıkan zararın karşılanması için bazı düzenlemeler yapılması konusunda önerme sunmalıdırlar. Coase, faydanın taraflar arasında dağılımında dengesizlik bulunması durumunda, taraflar arasında bir pazarlık süreci oluşturarak etkinlik koşullarının yeniden sağlanabileceğini ifade eder Coase yaklaşımına göre, dışsallıkla ilgili sorunların devletin müdahalesine gerek olmadan çözümlenebilmesi için, dışsallıkların tarafların mülkiyetinde olan alanla sınırlı olması, taraf sayısının az ve ayrıca dışsallığın çözümü için taraflar arasında

yapılacak olan pazarlık maliyetinin önemsenmeyecek kadar az olması gerekir (Parlakay ve Yavuz, 2016: 212-213). Diğer bir ifade ile Coase Teoremi yaklaşımına göre devletin herhangi bir müdahalede bulunması gerekmez. Tarafların anlaşması için işlem maliyetlerinin düşük tutulması ve mülkiyet haklarının iyi tanımlanması gerekmektedir (Kirmanoğlu, 2009, s.161).

4.1.2. Hicks-Kaldor Yaklaşımı (Denkleştirme Ölçütü, Tazminat Çözümü)

Dışsallıklara karşı bu çözüm önerisi, Hicks ve Kaldor tarafından ileri sürüldüğünden buna, “Hicks-Kaldor Yaklaşımı” da denilmektedir. Bu yaklaşıma göre olumsuz dışsallıkların söz konusu olduğu üretim faaliyetlerinde, dışsal maliyete neden olan firmanın, zarar verdiklerine karşı “denkleştirici miktar” olarak üretim faaliyetinden elde ettiği dışsal faydayı karşılık olarak vermesi gereğinin önerilmesidir (Mutlu, 1989: 36-37). Bu yaklaşımda devlet müdahalesi olmadan zarar görenin fayda sağlayandan bir tazminat alması gibi bir hüküm söz konusudur. Hicks-Kaldor yaklaşımı literatürde “Tazmin İlkesi” olarak da bilinmektedir. Örneğin, Hicks ve Kaldor, Pareto optimumunu veren bir denge durumundan, başka bir duruma geçişte, bazı kimseler zarar görürken, bazı kimselerin de yararlı çıkabileceklerinden hareketle, şöyle demektedirler: “Eğer bu değişiklikten yararlı çıkanların kazancı, zararlı çıkanların kayıplarından büyükse, böyle bir değişiklik sonucu toplumda refah artışı söz konusudur (Öz ve Buyrukoğlu, 2012: 7; Peker ve Altınışık, 2011: 68).

Bu yaklaşıma göre, bir tarafta bazı bireyler (veya birimler) kazanç elde etmekte, diğer tarafta zarar görenler ise aldıkları tazminat sonucunda uğradıkları zararı telafi etmektedirler. Bu yaklaşımın devlet harcama politikaları geliştirilirken dikkate alınan fayda-maliyet analizi sonuçları üzerinde önemli etkileri söz konusudur. Örneğin, bir projenin kazancı maliyetin üzerindeyse ve kazançlı olanlar zarara uğrayanları tazmin ettikten sonra, gene de kazanç elde ediyorlarsa, projenin uygulamaya konulması söz konusu olacaktır. Kısaca, Hicks-Kaldor Yaklaşımı, çevresel negatif dışsallık ortaya çıkaranların bu dışsallıklardan elde ettikleri kazancı, bundan zarar görenlerle paylaşması üzerine kurulmuştur.

Ekonomik büyümenin sağladığı refah artışı devam ettiği sürece bu zararın tazmin edilmesi, zarar verenin elde edeceği kardan bütünüyle yoksun kalmamasını sağlamakta; zararı tazmin etmesi halinde bile kar elde etmeye devam edecektir. Bu yaklaşım, zarar görenlerin sayısının fazla olması durumunda sağlıklı sonuçlar vermeyebilir (Parlakay ve Yavuz, 2016: 213; Kesbiç, Baldemir ve İnci, 2010: 129-131).

4.1.3. Scitavsky Yaklaşımı (Pazarlık Ölçütü)

Dışsallıklara karşı bir önlem olarak pazarlık çözümünü, Scitovsky savunduğundan bu çözüm önerisine de “Scitovsky Yaklaşımı” denilmektedir. Bu çözüm önerisine göre, bir ekonomik birimin üretim ya da tüketimi sonucu başka bir ekonomik birim dışsal maliyet yükleniyorsa, dışsal maliyet yüklenen birim buna neden olan ekonomik birimin söz konusu faaliyetini sınırlaması için iki taraf arasında uzlaşılabilinecek bir pazarlığa girişilmesi önerisidir (Mutlu, 1989: 36-37). Bu yaklaşımın geçerli olabilmesi için, pazarlık işlem maliyetinin, pazarlıktan beklenen net faydayı aşmaması gerekmektedir. Scitovsky, toplumda refah artışı olabilmesi için, politika sonucu avantajlı duruma geçen tarafların kazançları, kaybeden tarafların zararlarından daha büyük olmalıdır. Piyasa ekonomisi çözümleri genellikle oluşan zararın giderilmesi konusunda tarafların anlaşarak sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik uygulanan politiklardır. Kamu otoritesi olaya müdahil olmadan, kişi veya kurumları kendi aralarında anlaşarak oluşan dışsallığın içselleştirilmesi amaçlanır. Taraf sayısının fazla ve pazarlık maliyetinin yüksek olduğu durumlarda uygulamada aksaklıklar ortaya çıkabileceğinden sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. (Parlakay ve Yavuz, 2016: 213; Kesbiç, Baldemir ve İnci, 2010: 131).

4.2. Kamu Kesimi Çözümleri

Dışsallıklar sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar ve zararların önlenmesi piyasa ekonomisi tarafından önlenemediği zamanlarda sonuçları topluma mal edilmektedir. İşte bu durumda kamu kesimi çözümleri gündeme gelmektedir. Aynı zamanda, olumsuz dışsallıklar, piyasa ekonomisi içinde kaynakların yanlış kullanımına neden olmakta ve bu yüzden devletin çeşitli önlemler almasını

gerektirmektedir. Devletin aldığı önlemler ise; vergiler, sübvansiyonlar, kirlilik izni, harçlar ve doğrudan kontroller şeklinde olabilmektedir.

4.2.1. Vergiler

Kamu harcamalarının finansmanında önemli yer tutan ve kamu gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan vergiler aynı zamanda düzenleyici bir etkiye de sahiptirler. Bu açıdan olumsuz dışsallıkları düzeltmek için çözüm, negatif dışsallık üreten firmanın çıktısı üzerine birim başına bir vergi uygulamaktır. Birim başına vergi, sosyal marjinal maliyet ile arasındaki fark kadar olmalıdır (Sankar, 2014: 4). Örneğin, Pigou tipi vergiler, ürün veya atık miktarı üzerinden alınan düzenleyici vergiler, diferansiyel vergiler ve çifte kazanç vergileri olumsuz dışsallıkların önlenmesinde etkili olmaktadır.

4.2.1.1. Pigou Tipi Vergileri

Dışsallıkları olması durumunda o mal ve hizmetin mutlaka kamu kesimi tarafından üretilmesi gerekmez. Bazı durumlarda kamu kesiminin üretimi doğrudan üstlenmesi yerine, üretici firmaları kamu yararına hareket etmeye özendirilecek vergisel ve sübvansiyonel tedbirler alabilir. Örneğin, devlet, yaz aylarında ekonomik durumu iyi olmayan gençleri istihdam etmek için vergi indiriminde bulunabilir. Yüksek oranda işsizliğin yaşandığı bölgelerde yerleşik firmalara cömert vergisel sübvansiyonları uygulanabilir (Stiglitz, 1994: 233; Mutlu, 1989: 40-57; Taş, 1989: 40-48). Özellikle olumsuz dışsallıklara neden olan mallar üzerine vergi konulması fikri ilk olarak Pigou tarafından ileri sürülmüştür. Olumsuz dışsallığı neden olan üretim üzerine konulan vergi firmayı toplumsal açıdan doğru miktarı üretmeye iteceğinden fiyat marjinal toplumsal maliyete eşitlenecektir. Böylece kaynakların alternatif kullanımlar arasında optimal dağıtımını sağlanmış olacaktır (Öz ve Buyrukoğlu, 2012: 4; Kesbiç, Baldemir ve İnci, 2010: 131-132).

4.2.1.2. Plott Yaklaşımı

Plott Yaklaşımı, Pigou vergilerininin düzeltici vergiler şeklinde açıklanma biçimidir. Düzeltici vergiler, özellikle negatif dışsallıklara neden olan faaliyetler için kullanılırlar ve kaynak ayırımında etkinliğin sağlanması açısından önemli vergilerdir.

Düzeltilici vergilerin bu olumlu etkilerine karşılık, uygulamada hangi tür vergilerin daha etkili olacağı tartışmalarında maliyeciler, dolaylı vergilerin dolaysız vergilere oranla daha etkin olduğu görüşündedirler. Özellikle özel tüketim vergileri, negatif dışsal ekonomilere karşı geniş ölçüde uygulama alanı bulmaktadır. Bunun yanı sıra bir kısım maliyeci, bu durumdan dolayı aşırı vergi yükünün olabileceğini iddia etmişlerdir (Öz ve Buyrukoğlu, 2012: 6; Kesbiç, Baldemir ve İnci, 2010: 131). Diğer bir ifade ile düzeltilici bir vergi, bir mal veya hizmetin marjinal özel maliyetini, dışsallığı içselleştirecek şekilde ayarlamak için tasarlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için vergi, çıkış birimi başına marjinal dış maliyete eşit olmalıdır. Aslında, bir düzeltilici vergi tam olarak atıkların yayılması için bir ücrettir (Hyman, 2010: 106).

4.2.1.3. Farklı (Diferansiyel) ve Düzenleyici Vergileme

Dışsallıkların önlenmesi amacıyla bu tür vergi düzenlemelerinde yeni vergiler ortaya çıkarmaktan çok, yürürlükteki vergilerin çevresel amaçlara uyarlanması şeklinde ifade edilebilir. Böyle bir vergi farklılaştırmasındaki amaç, çevreye zararlı olan ürünleri cezalandırarak görece fiyatlarının değiştirilmesidir. Mevcut vergilerdeki çevreyle ilgili hükümler olmasına rağmen diferansiyel vergilemede, mali reformlar ya da vergilemede yeniden yapılanmalar gerekmektedir. Örneğin, Motorlu taşıtlar vergisinde motorun beygir gücü, yakıt tüketim türü, araç ağırlığı ya da motor büyüklüğü gibi belli bir yakıt tüketim ölçütüne göre oranların değiştirilmesi diferansiyel vergilemeye örnektir (Kargı ve Yüksel, 2010: 195). Düzenleyici vergiler ise, negatif dışsallıklara neden olan faaliyetler için kullanılarak kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına yardımcı olurlar. Düzenleyici vergilerin bu olumlu etkiyi sağlaması düzenleyici vergi olarak ne tür vergilerin kullanılacağına bağlıdır. Maliyeciler düzenleyici vergi olarak, dolaylı vergilerin dolaysız vergilere oranla daha etkin olduğunu savunmaktadırlar (Parlakay ve Yavuz, 2016: 215; Kargı ve Yüksel, 2010: 194). Kısaca düzenleyici vergiler, negatif bir dışsallıktan kaynaklanan sosyal maliyetleri dikkate almak için özel karar alıcıları teşvik etmek üzere tasarlanmış bir vergidir (Mankiw, 2015: 17).

4.2.1.4. Çifte Kazanç Hipotezi

Çifte kazanç hipotezi, kirlilik emisyonlarından bir vergi olarak meydana getirilen gelirin, ekonominin başka alanındaki diğer vergilerin azaltılmasının finansmanı için kullanılmasına izin veren bir politika mekanizmasıdır. Bu yaklaşıma göre, sera etkisinin temel sebebi olan karbondioksit emisyonu üzerinden alınan bir vergi, bu emisyonları azaltacak; elde edilen vergi geliri de etkinliği bozan diğer vergilerin azaltılmasında kullanılarak etkinliği sağlayacaktır. Bunun sonucunda iki amaç elde edilmiş olacaktır ki, hipotez de adını bunlardan almıştır. Bu amaçlar; birinci olarak, daha düşük karbondioksit gibi çevresel bir amacın sağlanması ve ikinci olarak, daha düşük işsizlik gibi ekonomik bir amacın sağlanmasıdır. Çifte kazanç hipotezi “gelir-yanlı vergi reformu” şeklinde de isimlendirilmiştir. Gelir-yanlı reformlarının adalet sorununa işaret ettiği ve geniş temelli çevre vergilerinin azalan oranlı olabileceği savunulmaktadır. Ancak gelir-yanlı bir vergi reformunda vergi oranlarındaki artan oranlılığı sağlamanın yolu gelir vergisinde en düşük vergi oranlarındaki azalış ya da düşük gelirli hanhalkları için vergi indirimleri ile sağlanabilir denilmektedir (Kargı ve Yüksel, 2010: 195.)

4.2.1.5. Çevresel Vergiler

Özellikle son yıllarda ortaya çıkan “küresel ısınma” kavramı ile ön plana çıkan ve devlet müdahalesini gerektiren düzenlemelerin başında çevre ile ilişkili üretim ve tüketim faktörlerine vergi yüklenilmesi gelmektedir. Negatif dışsallıkları önlemede kamu ekonomisi çözümünü savunan Pigou ve Plott’da, oluşan dışsallıkları içselleştirmede devletin piyasaya vergiler yüklemek suretiyle müdahale etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu açıdan Türkiye’de çevre üzerinden alınan vergiler; çevre temizlik vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve taşıt alımında uygulanan ÖTV ve KDV şeklindedir. OECD ülkelerinde ise çevresel vergileri; emisyon vergileri, ürün temelli vergiler, kullanım temelli vergiler (hizmet harcı), vergisel farklılaştırmalar, vergisel avantajlar sağlanması şeklinde sıralayabiliriz (Öz ve Buyrukoğlu, 2012: 8-12).

4.2.2. Sübvansiyonlar

Sübvansiyon kısaca, devletin kişi ve kurumlara karşılıksız olarak yaptığı her türlü para, mal veya hizmet şeklinde tanımlanabilir. Negatif dışsallıkların sübvansiyonlar yoluyla içselleştirilmesinde dışsallıktan etkilenenlerin yanında, negatif dışsallığa neden olan işletmeler de bu sübvansiyonlar için hedef kitle olabilir. Bu durumda sübvansiyonun hangi tarafa verildiğine bağlı olarak elde edilecek sonuçlar değişecektir. Negatif dışsallıkların içselleştirilmesinde uygulanabilecek sübvansiyonlar hem dışsallığa neden olan üreticilere hem de bu dışsallıktan etkilenen üretici veya tüketicilere verilebilir. Çoğunlukla kirliliğin kontrolünü amaçlayan sübvansiyon uygulaması ile kirlilik yaratan firmaların arıtma tesislerini kurması için kredi sağlanması veya arıtma giderlerinin vergiden indirilebilmesi gibi politikaları kapsamaktadır. Örneğin çevre kirliliğine yol açan işletmelere yönelik bu kirliliğin kontrolünü amaçlayan bir sübvansiyon uygulaması, kirlilik yaratan firmaların arıtma tesislerini kurması için kredi sağlanmasına yönelik olabileceği gibi, arıtma giderlerinin vergiden indirilebilmesini sağlayan politikaları da kapsayabilir. Bu politikaların etkin işleyişinin sağlanması, arıtma tesislerinin kurulduktan sonra denetiminin etkin olarak yapılması koşuluna bağlıdır (Armağan, 2003: 171-172; Parlakay ve Yavuz, 2016: 215-216; Kargı ve Yüksel, 2010: 195-196).

4.2.3. Kirlilik İzni

Dışsallıkların çözümünde kullanılan bir diğer yöntem kirlilik iznidir. Oluşturulan toplam kirlilik düzeyi üzerinden bu kirliliğin kaynağı olan işletmeler arasında dağıtım yapılarak pazarlanabilir bir izin sistemi oluşturulur. Kirletici emisyonları sahip olunan izin düzeyinin altında olan işletmeler, artan haklarını başka işletmelere satabilir veya bunları tesislerinin diğer kısımlarındaki aşırı emisyonlarıyla dengelemede kullanabilirler (Kargı ve Yüksel, 2010: 196). Diğer bir ifade ile kirlilik izinleri, firmalara belli bir bedel karşılığında verilmektedir. Pazarlanabildiği ölçüde bu izinlerin ekonomik açıdan etkin olduğu söylenebilir. Ancak kirlilik izninin bedel karşılığında verilmesi politik açıdan popüler bir yöntem olarak görülmeyebilir. Bu sistemde, bölgede yeni tesis kurmak isteyen

firmalar, daha önceden bu bölgeye yerleşmiş olan tesislerden “Kirlilik Hakkı” veya “Ruhsatı” almak zorundadır. Bu hakkı satan firma, yeni tesisin neden olacağı kirlilik miktarı kadar kendi yarattığı kirlilik miktarını düşürmek zorunda olacaktır. Herhangi bir bölgede belirlenmiş olan kirlilik tavanına ulaşıldığında, yeni kurulacak tesislerin yaratacağı kirlilik belirlenen sınırların aşılması anlamına geleceğinden bu bölgeye yeni tesislerin kurulması mümkün olamayacaktır. Bunun gerçekleşebilmesi için firmanın kuracağı tesisin bölgede kirlilik yaratmaması gerekir (Armağan, 2003: 173).

Kirlilik izninin en bilinen uygulaması 1997 yılı Kyoto Protokolü ile birlikte oluşan mekanizmadır. Kyoto Protokolüne göre ülkelerin doğaya bıraktıkları sera gazlarının belli bir seviye altında tutulması sağlanmaktadır. Temelde emisyon ticareti, karbon ticareti isimleriyle de anılan bu uygulama negatif dışsallıkların işletmeler için maliyet, pozitif dışsallıkların ise fayda haline gelmesine imkân sağlamaktadır (Peker ve Altınışık, 2011: 69).

4.2.4. Harçlar

Harçlar, herhangi bir kamu idaresinin yaptığı hizmetler karşılığı aldığı paralardır. Dışsallıklara karşı alınan harçlar da çevrenin kirletilmesi ve üretimden kâr elde edenlerin bunlardan yararlanmalarına karşılık, kendilerine sağlanan hizmetlerin bedeli olarak nitelendirebiliriz (Öncel, 1991: 174). Bu yönüyle harçlar vergilere benzemekle birlikte vergilerden daha düşük olabilirler. Çünkü vergiler hizmetin karşılığı olabilirken, harçlar karşılık olmayıp katılım payıdır. Çevresel dışsallıkların çözümünde kullanılan bir diğer kamu ekonomisi yaklaşımı olan harçlar, yapılan ödemenin bir karşılığı olması yönüyle vergilerden farklılaşmaktadır. Çevre ekonomisi açısından söz konusu karşılık, kurumların faaliyetleri sonucu çevreye verilen zararın belirli ölçütler düzeyinde ödemesi şeklinde gerçekleşir. Çevreye verilen zarar oranında alınan harçlar “kirleten öder” ilkesine dayanmaktadır (Kargı ve Yüksel, 2010: 196). Bu uygulamalarda temel amaç çevresel zararın giderilmesi ve tazminidir. Çevresel kirliliğe yol açanlar bunun bedelini parasal karşılık olan “harç” adı altında ödemek zorunda

bırakılmaktadır. Birçok ülkede yaygın olarak kullanılan harçlar, genellikle, yerel yönetim birimlerinin yetkisine bırakılmıştır (Armağan, 2003: 174).

4.2.5. Doğrudan Kontroller

Kamunun yaptırım gücü kullanılarak negatif dışsallıkların dengelenmesi konusunda standartlar olarak da ifade edilebilen doğrudan kontroller, çevre kirliliğine neden olan faaliyetler için uygulanan çevresel kısıtları, ödevleri ve hatta yasakları içermektedir. Uygulanacak standartlar çevresel kirliliğe ve emisyonlara etkin bir şekilde sınırlama getirebilir, ancak bu standartlar işletmeler açısından maliyetlerin yükselmesine yol açabilir (Parlakay ve Yavuz, 2016: 217).

4.2.6. Tazminat

Bir ekonomik karar vericinin faaliyetinden meydana gelen herhangi bir değişim sonucunda bazı kişi veya gruplar diğerlerine oranla daha fazla fayda elde ederken bu durum diğerlerinin aleyhine gelişmiş olabilecektir. Diğer bir ifade ile negatif dışsallıkların ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Negatif dışsallıktan etkilenenin sadece bir birey olduğunda tazminat sorun yaratmamaktadır. “Ancak, çoğu kez çimento fabrikası örneğinde olduğu gibi negatif dışsallıktan etkilenen birden fazla kişi olabilir. Bu durumda, zarar gören kişilerin tazminat isteme hakkı doğmaktadır. Böyle bir durumda negatif dışsallık yaratan üretim, toplum açısından net faydasının sıfıra indiği ve net zarara dönüşebileceği en uygun noktada tutulmaya çalışılır. Bir başka olası durum da kirlilik kaynağının birden fazla olması ve etkilenen birimin tek kişi olmasıdır. Buna ilişkin verilebilecek klasik örnek; bir avcının avlanma ruhsatını almış olduğu gölün çevredeki pek çok tarım arazisinin ilaçlanması faaliyeti sonucunda göle ve gölde yaşayan canlılara zarar vermesidir. Bu durumda kirliliğe neden olan birimlerin tek tek saptanması ve bu zararın tazmininin istenmesi çoğu kez maliyeti yüksek bir işlem olarak değerlendirilebilir” (Armağan, 2003: 174).

4.2.7. Para Cezaları

Olumsuz dışsallıklara katılım yollarından birisi de kişisel kusura dayalı bireysel sorumluluktan hareketle maliyetlere parasal katılımlarını sağlamaktır. Parasal

katılımın sağlanması vergileme ile olabileceği gibi para cezaları ile de mümkündür. Bu vergiler dolaysız olabileceği gibi genellikle dolaylı vergiler grubuna girmektedirler (Özel, 1999: 14-15). İktisatçıların çoğu, olumsuz dışsallıklara karşı çözüm önerisi olarak para cezalarının kullanılmasından yanadırlar. Etrafına maliyetler yükleyen, havayı ve çevreyi kirletenler bunların bedellerini ödemelidirler. Dışsallıkların denetiminde para cezalarını koymanın temeli, sosyal maliyetle özel maliyet ve sosyal fayda ile özel fayda arasındaki farktan oluşmaktadır (Stiglitz, 1994: 271).

4.2.8. Devlet Tekelleri

Olumsuz dışsallık yaratan ürünlerin üretimini devlet tekeli aracılığı ile yapılabilir. Bunun tipik örneği ise, sigara ve alkollü içki üretimidir. Bu malları üreten devlet teşekkülleri genellikle monopol fiyatlama yönetimini kullanmaktadırlar (Mutlu, 1989: 60). Devlet genellikle özel mal ve hizmet üretimini piyasaya bırakmakla birlikte tekel nedeniyle olumsuz dışsallıkların olduğu durumlarda doğal tekeller aracılığıyla özel mal üretiminde bulunurlar. Diğer taraftan sigara ve alkol gibi topluma olumsuz dışsallık yayan erdemsiz mallar ile topluma olumlu dışsallıkları olan malları da doğal tekeller aracılığıyla üretebilmektedir.

4.2.9. Fiyatlama Politikası Önlemleri

Özellikle trafik tıkanıklığı şeklinde ortaya çıkan olumsuz dışsallıklara karşı, vergileme, para cezaları ve harçların yanısıra, kamu kesimince getirilen fiyatlama politikası ile de çözümler aranabilmektedir. Genellikle bu politikalar, zirve talep ve düşük talep fiyatlamaları olarak ele alınmaktadır. Zirve talep fiyatlaması, trafiğin yoğun olduğu saatlerde tıkanıklığı ve kirliliği önlemek için talebin yoğun olmayan saatlere dağıtılmasıdır. Bu talep fiyatlaması düşük talep fiyatlaması ile desteklenmektedir (Mutlu, 1989: 64-66). Örneğin, boğaz köprüsünden trafiğin yoğun olduğu sabah ve akşam saatlerinde ücretler artırılır veya sabit tutulurken, diğer saatlerin ücreti sabit tutulur veya düşük tutulabilir.

SONUÇ

Üreticilerin veya tüketicilerin belirli eylemlerinin diğer üreticiler ve / veya tüketiciler üzerinde istenmeyen dış (dolaylı) etkileri olduğunda dışsallıklar ortaya çıkar. Bu etkiler pozitif (olumlu) ya da negatif (olumsuz) dışsallıklar şeklinde olabilmektedir. Pozitif dışsallık, birey veya grup tarafından yapılan bir eylemin başkalarına yarar sağladığında ortaya çıkar. Bir teknolojik yayılma pozitif bir dışsallıktır ve bir firmanın icadı sadece şirkete fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun teknolojik bilgi havuzuna girer ve bir bütün olarak topluma fayda sağlar. Olumsuz dışsallıklar ise, bir birey veya grubun yaptığı bir eylemin başkalarına zararlı etkileri olduğu zaman ortaya çıkar. Diğer bir ifade ile dışsallıkların olması durumunda olumlu ya da olumsuz bazı dışsal maliyetler ortaya çıkmaktadır.

Böylesi dışsal maliyetlerin olduğu bir piyasada, dışsallıkların ölçümü her ne kadar tam olarak yapılamasa da bireyler arası fayda mukayesesi ve diğer fayda maliyet analizleri yoluyla yakın tahminlerde bulunabilir. Dışsal fayda yaratan mal ve hizmetlerin piyasa ekonomisi tarafından üretilmesi durumunda, vermiş olduğu dışsal zararlara katılmadığı zaman, haksız bir rekabetle birlikte tekelleşme oluşabilir. Sonuçta bu mallar aşırı kâr elde edilerek topluma arz edilecektir. Ancak hiç kimsenin elde ettiği faydadan daha fazla bir bedel ödememesini sağlamak sosyal devletin görevi olduğu için bu malların üretimine kamu kesiminin müdahale etmesi gerekmektedir. İşte, bu şekilde kamu ekonomisinin amaçlarından ciddi sapmalara yol açarak, toplumun refahını düşüren monopolcü üretim biçiminin olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için devlet üretimi üstlenmektedir. Ancak, Türkiye uygulamasında doğal tekellerinin fiyatlandırma politikaları siyasal tercihlere göre belirlendiğinden buradaki normatif çözümlerden sapılmaktadır.

Dışsal ekonomilerin olduğu bir ekonomide kamu kesimi üretimi doğrudan üstleneceği gibi, dışsallık yayan üretici birimleri, olumlu dışsallıklarda sübvansiyonlarla desteklemek ve olumsuz dışsallık yayanları da vergiler veya cezalar gibi diğer düzenlemelerle piyasa ekonomisine bırakabilir. Eğer kamu kesimi dışsallık yaratan bu tür mal ve hizmetlerin üretimini düzenleyici önlemlerle piyasa ekonomisi içerisinde verimli bir şekilde sağlayabiliyorsa buna devam etmelidir. Aksi durumda hizmetleri kamu kesimi kendisi üstlenmelidir. Çünkü kamu kesiminde üretimin belirlenmesinde ve karar verilmesinde

genellikle siyasal organlar etkili olduğundan genellikle toplum faydasına optimallikten sapılmaktadır. Aynı zamanda, kamusal hizmet alanının genişlemesi halinde kontroller zorlaşmakta ve özel çıkarların ortaya çıkması olasılığı artmaktadır.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (1999). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitabevi, 7.Baskı.
- Aksoy, Ş. (1994). Kamu Maliyesi. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Anıl, H. (1982). Kamu Maliyesi ve Kaynak Kullanımında Etkinlik (Niteliksel Bir Yaklaşım). Ankara: A.İ.T.İ.A. Maliye Fakültesi Yayınları, No: 205/5.
- Armağan, R. (2003). “Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 9, 159-178.
- Bakırtaş, İ. (2002). “Dışsallıklar Sorununun İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler ve Sübvansiyonların Etkinliği: Analitik Bir Yaklaşım” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:7, <http://sbe.dpu.edu.tr/index/sayfa/2668/7sayi>, (31.03.2018), 1-19.
- Bali, B. B. (1998). “Kamusal Karar Almada Kullanılan Oylama Yöntemleri”. Marmara Ün. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Prof. Dr. Salih ŞANVER’ e Armağan, Yayın No: 10, İstanbul: 83-95.
- Baştürk, M. F. (2014). “Mülkiyet Problemi, Dışsallıklar ve Coasean Çözüm”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 21, Sayı: 1, 143-154.
- Batrel, Ö. F. (1988). “Kamu Maliyesindeki Yeni Eğilimler”, Marmara Ün. İ.İ.B.F. Dergisi Prof. Dr. Halil NADAROĞLU’na Armağan. Cilt XIV, Sayı 1, 93-97.
- Batrel, Ö. F. (1990). Kamu Maliyesi Teorisine Giriş. İstanbul: Marmara Ün. İ.İ.B.F. Yayın No: 492-388.
- Berberoğlu, N. (1996). Mikro Ekonomik Analiz. Eskişehir: Bizim Büro Basımevi.
- Bulutoğlu, K. (1997). Kamu Ekonomisine Giriş. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dahlman, C. J. (1979). “The Problem of Externality”, Journal of Law and Economics, Vol. 22, No. 1. (Apr., 1979), 141-162.
- Demir, O. (1997). Ekonomide Devlet. Ankara: SPK Yayını, No: 71.

- Erginay, A. (1988). Kamu Maliyesi (Kamu Gelirleri, Kamu Giderleri, Devlet Bütçesi, Maliye Politikası, Kamu Borçları), Ankara: 11. Baskı, Turhan Kitabevi.
- Ersoy, A. (1988). Türkiye’de Çevre Kirlenmesinin Önlenmesinde Vergilendirme Sorunu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güner, A. (1988). “Başarısız Devlet ve Çözüm Önerileri”, Marmara Ün. İ.İ.B.F. Dergisi Prof. Dr. Halil NADAROĞLU’na Armağan, Cilt XIV, Sayı 1, 193-200.
- Herekman, A. (1986). Kamu Maliyesi. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Hyman, D. (2010). Public Finance, A Contemporary Application of Theory to Policy, 10th Edition.
- Kargı, V., Yüksel, C. (2010). “Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri”, Maliye Dergisi, Sayı: 159, Temmuz-Aralık, 183-202.
- Kesbiç, C. Y., Baldemir, E., İnci M. (2010). “Dışsallıkların Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve İçselleştirilmesine İlişkin Teorik Yaklaşımlar-Çözüm Önerileri: Yatağan Termik Santrali Analizi”, Balıkesir: Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması Sempozyumu. 27-29 Mayıs, 123-138.
- Kirmanoglu, H. (1989/1990). “Maliye Teorisi içinde Farklı Bir Yaklaşım, Kamusal Tercihler Ekolü” Maliye Araştırma Merkezi Konferansları. 33. Seri, 105-116.
- Kirmanoglu, H. (2009). Kamu Ekonomisi Analizi, İstanbul: Beta 2. Basım.
- Manisalıoğlu, E. (1971). Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Mankiw, N.G. (2015). “Principles of Economics, Chapter 10, Externalities”, <http://www.econ.itu.edu.tr/docs/librariesprovider132/default-document-library/chapter-10-externalities.pdf?sfvrsn=0> (Erişim: 16.04.2018), 1-41.
- Moss, C. B., Schmitz, A. (2013). “Positive and Negative Externalities in Agricultural Production: The Case of Adena Springs Ranch”, Journal of Agricultural and Applied Economics, 45,3(August 2013), 401-409
- Musgrave, R. A. (1987). Kamu Maliyesi Teorisi I. Çev. Orhan Şener, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 451, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 379, Fatih Yayınevi Matbaası.

- Mutlu (Çolakoğlu), A. (1989). Dışsal Ekonomiler ve Çevre Kirlenmesi. İstanbul: İstanbul Ün. İktisat fakültesi Maliye Araştırma Merkezi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nadaroğlu, H. (1996). Kamu Maliyesi Teorisi. İstanbul: Beta Yayın.9. Baskı.
- Öncel, T. (1990/1991). “Çevre Koruma Önlemlerine Genel Bir Bakış”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları. 34. Seri, 170-177.
- Önder, İ. (1981/1982). “Dışsal Maliyetler ve Dolaylı Vergilerde Aşırı Yük”, Maliye Enstitüsü Konferansları. Cilt XVIII, 97-102.
- Öz E.,Buyrukoğlu, S. (2012). “Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması”, TİSK Akademi, Sayı: 14, 1-26.
- Özel, Salih. (1999). “Tüketim, Çevre ve Vergi İlişkisi”, Yaklaşım, Sayı:76, Nisan, 7-15.
- Parlakay, O., Yavuz, A. (2016). “Negatif Dışsallıkların Çevreye Olumsuz Etkilerinin Önlenmesinde Kullanılan Çözüm Yolları”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 57 Eylül – Ekim, 210-220.
- Peker, H.S., Altınışık, İ. (2011). “Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesi Açısından Karbon Ticareti”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:4, 65-76.
- Peston, M. (1979). Kamu Malları ve Kamu Kesimi. Çev. Nihat Falay. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, Batur Matbaası.
- Peter, A. Victor. (1978). İktisadi Açıdan Çevre Kirlenmesi. Çev. Ö.F. Batirel. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Rezai, A., Foley, D. K., Taylor, L. (2009). “Global Warming and Economic Externalities”, Working Paper 2009-3, 1-22.
- Sankar, U. (2004). “Environmental Externalities”, Some of the authors of this publication are also working on these related projects: Environment and Sustainable Development View Project, (https://www.researchgate.net/publication/228644662_Environmental_Externalities, (Erişim: 16.04.2018), 1-15.
- Sönmez, S. (1987). Kamu Ekonomisi. Ankara: Teori Yayınları.
- Stiglitz, J.E. (1994). Kamu Kesimi Ekonomisi. Çev. Ö.F. Batirel. İstanbul: Marmara Ün. Yayını.

Şener, O. (1996). Kamu Ekonomisi. İstanbul: Beta yayın, 5. Baskı.

Taş, M. (1989). Çevre Kirliliğinin Önlenmesinde vergi ve Sübvansiyon Politikası, Türkiye İçin Uygulama Önerileri, Bursa: Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tullock, G. (2011). Kamusal Mallar, Yeniden Dağıtım ve Rant Kollama, Çev. Savaş Çevik, Konya: Palet Yayınları.

Turhan, S. (1991/1992). “Maliye Politikası ve Çevre Kirliliği”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları. 35. Seri, 125-136.